

ВІДМІННІСТЬ СХИЛЯННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ДО ВЖИВАННЯ ОДУРМАНЮЮЧИХ ЗАСОБІВ ВІД СУМІЖНИХ ЗЛОЧИНІВ

Пайда Ю. Ю.

У статті викладено матеріали, які сприяють ознайомленню і встановленню критеріїв відмінності схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів від злочинів, що мають з ним спільні ознаки. Розкрито поняття суміжних складів злочинів. Проведений аналіз є необхідним для уникнення помилок під час кваліфікації та для поглибленого дослідження ознак схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів.

Ключові слова: критерії суміжного злочину, суб'єктивний і об'єктивний види злочину, родовий об'єкт.

В статье изложены материалы, которые способствуют ознакомлению и установлению критериев различия склонения несовершеннолетних к употреблению одурманивающих средств от преступлений, имеющих с ним общие признаки. Раскрыто понятие смежных составов преступлений. Проведённый анализ необходим для избежания ошибок во время квалификации и для углублённого исследования признаков склонения несовершеннолетних к употреблению одурманивающих средств.

Ключевые слова: критерии смежного преступления, субъективный и объективный вид преступления, родовый объект.

The article presents materials that contribute to familiarize and establish the criteria for distinguishing coercion of minors to use of intoxicating means from crimes that have common features with it. The concept of neighboring constituent elements of crime is revealed. The conducted analysis is necessary to avoid mistakes during qualification and to study in detail the features of coercion of minors to use of intoxicating means.

Despite the relative likeness of coercion of minors to use of intoxicating means with other crimes, it has a number of inherent features, first and foremost, the object of crime. Its generic object is the health of the population, that is, an indeterminate circle of persons, while crimes under other sections of the Special Part usually affect the health of one person or a certain circle of persons. Investigated crime also differs in the presence of the basic direct object of the crime, which is the health of minors. It is the feature that distinguishes it absolutely from all crimes - among others, from homogeneous and one-types. The object of the crime - the intoxicating means - is the independent basis of the distinction. The subject matter of the crime defines the nature, characteristics and content of the objective side in the form of actions of "coercion", which should be interpreted as actions related to mental influence, physical abuse, aimed at causing the underage or underage group to desire these means at least once. Although the subject of the crime may be similar to other constituent elements of crime, but other forms of guilt and the nature of the direct intent to commit unlawful acts are different. In this case, the person is aware of the fact of the victim's minority and nevertheless encourages him to use intoxicating means, wishes to do so and seeks to bring the minor to a certain state - intoxication.

Key words: neighboring crime criteria, subjective and objective type of crime, generic object.

Постановка проблеми. У загальнотеоретичному аспекті проблему відмежування суміжних складів злочинів розроблено не досить. Відсутнє навіть загальноприйняте визначення поняття «суміжні злочини». Проте це питання є надзвичайно важливим.

Стан дослідження. Проблематика дослідження досить широко висвітлена у юридичній літературі, зокрема у роботах таких учених, як Є.В. Фесенко, Ф.Г. Бурчак, С.А. Тарарухін. Під час кваліфікації відбувається встановлення юридично значущих об'єктивних та суб'єктивних ознак конкретно скоєного злочину. Відмежування, своєю чергою, - це не лише визначення певних ознак у конкретних діях, а ще й зіставлення та розокремлення злочинів. Отже, відмежування злочинів є доволі складним процесом, який має безпосередній зв'язок із кваліфікацією.

Метою статті є комплексний науково-правовий аналіз відмежувань схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів від суміжних злочинів.

Виклад основних положень. Ф.Г. Бурчак справедливо зазначав, що першим етапом юридичної кваліфікації є розмежування поведінки людей на правомірну та неправомірну; другим етапом є зіставлення вчиненого з іншими нормами; третім - встановлення конкретної норми, під яку підпадає вчинок. У широкому сенсі кваліфікація та відмежування складів злочинів є двома аспектами одного процесу. З одного боку, законодавець визначає об'єктивні та суб'єктивні ознаки для конструювання складу таким чином, щоб отримати можливість його чіткого відмежування від інших суміжних складів злочину. З іншого боку, практичні працівники використовують ці відмінні ознаки, щоби правильно й точно кваліфікувати злочини [1, с. 6, 29].

Досліджуючи питання кваліфікації злочинів, С.А. Тарарухін доходить висновку, що кожен злочин має спільні риси з іншими злочинами. Водночас вони обов'язково чимось різняться. Особливо важливим є розуміння сенсу їх подібності. Найчастіше збігаються родовий об'єкт та суб'єкт злочину, надто у схожих злочинах; можуть збігатися й інші об'єктивні та суб'єктивні ознаки. У разі збігу суб'єктивних ознак злочини різняться об'єктивними ознаками, найчастіше за способом посягання. Різнірідні злочини розмежовуються за об'єктом посягання, за іншими ж ознаками вони можуть бути тотожними в різних сполученнях і, навпаки, відрізнятися одночасно за декількома з них [2, с. 80-81].

Із цього приводу Є. В. Фесенко зауважує, що суб'єктам правозастосування у розв'язанні питань кваліфікації злочинів проти здоров'я населення доводиться аналізувати понад тридцять комбінацій їх співвідношення з іншими складами злочинів і з'ясувати питання щодо їх відмежування [3, с. 151]. Саме тому ця проблема

Пайда Ю. Ю., 2019

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

є актуальною в площині не лише теорії, а й практики, адже відмежування суміжних складів злочинів - зворотний бік кваліфікації [2, с. 126]. Якщо кваліфікація - це вибір кримінально-правової норми, якою передбачене конкретне суспільно небезпечне діяння та закріплення цього вибору в юридичному акті (вироку, ухвалі, постанові), то відмежування полягає у виявленні ознак, які індивідуалізують склад того чи іншого злочину, що дає змогу відрізнити його від суміжних складів злочину. Це сприяє правильній кваліфікації діяння, а в остаточному підсумку - реалізації принципу законності під час розгляду кримінальних справ [3, с. 152].

Критеріями відмежування можуть виступати лише відмінні ознаки. При цьому, безумовно, встановлення явно відмінних ознак труднощів не викликає: непростим є виявлення неочевидних, прихованих відмінних ознак. Результату можна досягти лише за умови застосування правильної методики, що передбачає здійснення всіх необхідних досліджень системно, послідовно та логічно. Суміжними, на думку Є.В. Фесенка, є склади злочинів, які мають схожі ознаки у різних комбінаціях, при цьому роль критеріїв відмежування відіграють відмінні ознаки [3, с. 151-153].

С.А. Тарарухін наводить ієрархічну систему відмінних ознак, якої дотримуються й інші науковці: від загальних до окремих, від вищого рангу - до нижчого (фактично йдеться про застосування відомих у криміналістиці методів дедукції та індукції). За цією системою спочатку відмежовують увесь комплекс суміжних складів злочинів за найбільш загальними ознаками, потому дрібніші - процес триває до того моменту, доки не залишаться два суміжні склади, які різняться між собою мінімальною кількістю ознак. Відмежування відбувається відповідно до елементів складу злочинів. Залежно від кількості відмежувальних ознак між складами злочинів виділяють три різновиди, це коли: 1) склади не мають між собою жодних спільних ознак (окрім осудності та віку); 2) склади мають незначну кількість загальних ознак; 3) склади повністю тотожні, за винятком однієї ознаки [2, с. 80].

За загальним правилом відмежування злочинів, передбачених розділом XIII Особливої частини КК, від інших відбувається за об'єктивними та суб'єктивними ознаками, властивими елементам їх складів. У разі відмежування протиправного діяння, передбаченого ст. 324 КК України (схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів), від суміжних злочинів слід ураховувати те, що цей злочин має особливі ознаки, притаманні лише йому. Досліджуваний злочин має відносну подібність до злочинів, передбачених як іншими розділами, так і розділом XIII Особливої частини КК України. Подібність або суміжність може виникати насамперед за специфічним об'єктом посягання, яким є посягання на здоров'я населення, а також за предметом посягання, яким постають одурманюючі засоби; за характером об'єктивної сторони злочину, тобто вчинення певних дій, заборонених законом; за моментом завершення, а також за суб'єктивними ознаками злочину.

Досліджуваний нами злочин відрізняється від інших насамперед за родовим, видовим та безпосереднім об'єктами посягання. Так, статтю 324 КК України вміщено до розділу XIII Особливої частини КК, тобто родовим об'єктом усіх злочинів цього розділу є здоров'я населення та система заходів, що забезпечує його охоро-

рону. Деякі злочини розділів II, VI, VII, VIII, IX Особливої частини КК хоча і можуть мати об'єктом посягання на здоров'я людини, але останнє найчастіше є додатковим об'єктом (окрім певних злочинів розділу II Особливої частини КК України), а їх родовими об'єктами відповідно є: врегульовані законом суспільні відносини щодо охорони здоров'я громадян, власності; екологічна або громадська безпека; система відносин, що склалася у сфері господарської діяльності, та інші. Злочини, вміщені до зазначених розділів, зазвичай посягають на здоров'я однієї особи або певного кола осіб, тоді як злочинні діяння, передбачені розділом XIII Особливої частини КК, посягають на здоров'я невизначеного кола осіб. Таким чином, злочин, передбачений ст. 324 КК України, відрізняється від злочинів, віднесених до інших розділів, насамперед за родовим об'єктом.

До того ж схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів відрізняється від інших злочинів специфічною об'єктивною стороною (що має форму схилення), наявністю предмета злочину (ним є одурманюючі засоби); суб'єктом злочину (якщо суб'єктом окремих злочинів інших розділів є фізична, осудна особа, яка досягла 14 років, то кримінальна відповідальність за ст. 324 КК України настає з 16 років).

Схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів слід відмежовувати від однорідних злочинів. Підставами відмежування виступають видовий та безпосередній об'єкти. Для дослідження цього питання скористаймося класифікацією злочинів проти здоров'я населення, запропоновану Є.В. Фесенком. В основу цієї класифікації покладено групування всіх злочинів розділу XIII Особливої частини КК залежно від трьох систем заходів, спрямованих на охорону здоров'я населення. Згідно з цим автор виокремлює: 1) злочини, що посягають на здоров'я населення та систему заходів, спрямованих на недопущення виникнення і розповсюдження захворювань масового поширення (стаття 325 КК); 2) злочини, що посягають на здоров'я населення та систему заходів, спрямованих на недопущення виникнення і розповсюдження наркоманії (статті 305-320); 3) злочини, що посягають на здоров'я населення та систему заходів, спрямованих на недопущення виникнення і розповсюдження захворювань, викликаних шкідливим впливом певних речовин тощо, які не відносять до наркотичних або психотропних (статті 321-324, 326, 327). Підставою розмежування злочинів останньої групи слугують їх безпосередні об'єкти [181, с. 18-23]. Така класифікація дає змогу чітко виділити злочин, передбачений ст. 324 КК України, у самостійну групу злочинів, що посягають на здоров'я населення та систему заходів, спрямованих на недопущення виникнення і розповсюдження захворювань, викликаних шкідливим впливом певних речовин тощо, які не відносять до наркотичних або психотропних. Ця група має певну особливість, оскільки не всі ці злочини посягають на систему заходів, визначених нормативними правилами, і мають набір «класичних» бланкетних ознак. До таких злочинів належать тільки незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних і сильнодіючих речовин (ст. 321 КК) та порушення правил поведіння з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами (ст. 326 КК). Що стосується незаконної організації або утримання місць для вжи-

вання одурманюючих засобів (ст. 322 КК), спонування неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК), схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК) та заготівлі, перероблення або збуту радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 327 КК), то бланкетність характерних для них ознак полягає переважно в установленні відповідними нормативними актами певного правового режиму цих предметів і обмеженні їх вільного обігу. Ще однією особливістю групи злочинів, підданих нами аналізу, є специфіка їх предмета, якому, своєю чергою, притаманний шкідливий вплив на організм людини. Зрештою, їх поєднує те, що вони не є наркотичними засобами, психотропними речовинами чи їх аналогами. Це, зокрема, отруйні та сильнодіючі речовини, мікробіологічні або інші біологічні агенти чи токсини, одурманюючі засоби та радіоактивно забруднені продукти харчування, інша продукція [4, с. 103-104]. Від кожної із зазначених груп схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів відрізняється за видовим об'єктом, а всередині свого виду за безпосереднім об'єктом посягання. Якщо, наприклад, безпосереднім об'єктом одновидового злочину, передбаченого ст. 323 КК України, є здоров'я неповнолітніх, котрі займаються фізкультурою та спортом, то безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 324 КК України, є здоров'я всіх неповнолітніх узагалі. Таким чином, хоча за загальним, родовим чи видовим об'єктами схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів може бути аналогічним до інших злочинів, то за безпосереднім об'єктом він відрізняється в числі інших і від однорідних та одновидових.

Зауважимо, що на практиці у працівників ОВС досить часто виникають питання з приводу відмежування цього злочину від злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів (схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів - ст. 315 КК), а також від злочинів, передбачених ст. 314 КК (незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів), ст. 321 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних і сильнодіючих речовин), ст. 323 (спонування неповнолітніх до застосування допінгу) та ст. 304 (втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність). Ці злочини насправді мають багато спільних рис, водночас суттєво відрізняючись, позаяк у іншому разі застосування кримінального закону було би неможливим.

Отже, вважаємо за доцільне окремо розглянути та здійснити аналіз специфіки ознак деяких складів злочину, виділивши злочини, передбачені статтями 307 та 315 КК України, в окремий блок із урахуванням відносної єдності їхніх ознак.

Безперечно, злочин, який є предметом нашого дослідження, має багато спільного зі злочинами, пов'язаними з наркоманією, але з них найбільше загальних ознак містять кримінально-правові норми, якими передбачено відповідальність за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України), а також за схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів (ст. 315 КК України).

Вказані злочини об'єднує спільний родовий об'єкт. Цими нормами КК України врегульовано суспільні відносини у сфері охорони здоров'я населення. Та, попри це, зазначені злочини відрізняються своїми безпосередніми об'єктами. Об'єктом схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів є здоров'я лише неповнолітніх, стосовно ж злочинів, пов'язаних із наркоманією, об'єктом постає здоров'я всього населення, зокрема й неповнолітніх [5, с. 75]. Отже, законодавець окремо ставить під охорону здоров'я неповнолітніх.

Також ці злочини досить схожі за ознаками об'єктивної сторони. Вони не мають факультативних ознак, їх кваліфікація не залежить від способу, часу, місця, обстановки і знарядь скоєння злочину. Більшість злочинів має так звані «формальні» склади. Втім, слід зазначити, що диспозиції статей 307, 315 КК України та ін. є бланкетними, чого не можна зауважити про ст. 324 КК України, тобто вони визначені не лише кримінально-правовими нормами, а й підзаконними актами інших галузей права. Ці злочини є порушенням правового обігу речовин, застосовуваних для задоволення медичних та наукових потреб. Такий режим утворюють норми міжнародного права (Конвенції ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів, Конвенції проти допінгу), національне законодавство (закони України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів», «Про антидопінговий контроль у спорті» та ін.). Згідно з цими та іншими нормативними актами, в Україні встановлено:

- 1) державний контроль за діяльністю у сфері обігу цих засобів;
- 2) умови та порядок формування державного замовлення на ці засоби;
- 3) порядок розподілу та реалізації цих засобів, які постачають міністерства та відомства державним аптечним закладам за розподілом Міністерства охорони здоров'я України;
- 4) порядок і умови ввезення в Україну, вивезення з неї (імпортно-експортні операції), провезення її територією;
- 5) порядок звітності про діяльність у сфері обігу цих засобів.

Подібність цих злочинів також полягає в колі потерпілих. Так, від схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК) та схилення неповнолітніх до вживання наркотичних засобів (ст. 315 КК) потерпілим може бути будь-яка неповнолітня особа [6, с. 67].

Основна відмінність між цими злочинами полягає у їх предметі. У статті 1 Закону України «Про обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» закріплено, що наркотичні засоби - це включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (далі - Перелік) речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними; психотропні речовини - включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему чи викликати порушення сприйняття, емоцій, мислення або поведінки і становлять небез-

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

пеку для здоров'я населення у разі зловживання ними; прекуртори - речовини та їх солі, використовувані для виробництва, виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку [7, с. 6]. На жаль, допоки не набуло законодавчого закріплення ні поняття одурманюючих засобів, ні їх перелік. Однак, як уже було зазначено, ми пропонували вважати одурманюючими засобами такі, що включені до переліку одурманюючих засобів (далі - Перелік), що спричиняють одурманюючий ефект, всілякі лікарські засоби, а також засоби або речовини технічного чи побутового призначення, вживання яких викликає токсикоманію, впливає на центральну нервову систему, змінюючи психіку та поведінку людини, при цьому вони не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, та за вживання яких передбачено кримінальну відповідальність.

Таким чином, предметом злочину, який ми досліджуємо, має виступати чітко визначена сукупність одурманюючих засобів, уміщених до відповідного переліку, закріпленого на законодавчому рівні, та за вживання яких передбачено кримінальну відповідальність. Отже, предмет схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів повністю відрізняється від предмета наркотичних злочинів. А одурманюючими слід вважати засоби, що не є наркотичними, психотропними чи їх аналогами.

Ми переконані в доцільності відмежування злочину, що є предметом нашого дослідження, від спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України).

Відповідні норми покликані охороняти здоров'я неповнолітніх, проте, завданням ст. 323 КК України є охорона здоров'я неповнолітніх, які займаються фізичною культурою та спортом.

Предметом цих злочинів є засоби, застосовувані у медичній практиці. Так, деякі допінгові препарати мають одурманюючу дію, тобто за певного дозування можуть викликати затьмарення свідомості (сп'яніння), а в разі зловживання токсикоманію [8, с. 21]. Отже, зіставляючи предмети зазначених злочинів, можна дійти висновку, що справді значна кількість одурманюючих засобів належить до розряду допінгових препаратів. Однак предмет спонукання неповнолітніх до застосування допінгу за своїм обсягом є більш широким і вміщує не лише одурманюючі засоби, а й сильнодіючі та отруйні препарати, наркотичні засоби, психотропні речовини.

Злочин, який ми досліджуємо, відрізняється колом своїх потерпілих. Потерпілими від злочину, передбаченого ст. 323 КК України, є конкретна група неповнолітніх - тих, що займаються фізичною культурою та спортом, тоді як від злочину, який ми досліджуємо, потерпають будь-які неповнолітні.

Суб'єктами злочину, передбаченого ст. 323 КК України, у всіх випадках є особи, які нарівні із загальними ознаками суб'єкта злочину мають спеціальні ознаки [8, с. 876-879]. Такими суб'єктами найчастіше виступають тренери, вчителі, працівники медичної сфери, тобто це люди, які мають відповідну освіту, виконують професійні функції у своїй сфері, які їм доручила держава, та покликані зміцнювати її авторитет. Суб'єкт схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, навпаки, не має таких спеціальних ознак; ці люди, як доводить судова практика, мають негативні особисті риси, більшість із них не працює, має низький рівень освіти, веде антисуспільний спосіб життя [9, с. 11].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що, попри відносну схожість схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів з іншими злочинами, він має низку лише йому притаманних ознак, насамперед за об'єктом посягання. Так, його родовим об'єктом є здоров'я населення, тобто невизначеного кола осіб, тоді як злочини, передбачені іншими розділами Особливої частини, зазвичай посягають на здоров'я однієї особи або певного кола осіб. Досліджуваний злочин відрізняється також за наявністю основного безпосереднього об'єкта злочину, яким є здоров'я неповнолітніх. Саме цією ознакою він відрізняється абсолютно від усіх злочинів, серед інших і від однорідних та одновидових. Самостійною підставою розмежування виступає предмет злочину - одурманюючі засоби. Предмет злочину визначає характер, особливості та зміст об'єктивної сторони у вигляді активних дій «схиляння», які слід трактувати як дії, пов'язані з психічним впливом, фізичним насиллям, спрямовані на те, щоб викликати у неповнолітнього чи групи неповнолітніх бажання вжити ці засоби хоча б один раз. Хоча за суб'єктом цей злочин і може мати подібність до інших складів, за суб'єктивною стороною він усе ж відрізняється від інших формою вини та характером спрямованості прямого умислу відносно виконання об'єктивної сторони протиправних дій. У розглядуваному нами випадку особа усвідомлює факт неповноліття потерпілого і все ж схиляє його до вживання одурманюючих засобів, бажає це робити і прагне доведення неповнолітнього до певного стану - одурманення.

Література

1. Бурчак Ф.Г. Кваліфікація преступлений. 2-е изд., доп. Киев : Политиздат Украины. 1985. 120 с.
2. Тарарухин С.А. Кваліфікація преступлений в следственной и судебной практике. Киев : Юринком. 1995. 208 с.
3. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів їх охорони : монографія. Київ : Атіка, 2004. 280 с.
4. Карпович К.А. Уголовная ответственность за незаконное изготовление и распространение наркотических средств. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост-го ун-та, 1972. 256 с.
5. Музика А. Загальна характеристика об'єктивної сторони злочинів, пов'язаних з наркоманією. *Право України*. 1997. № 5. С. 67.
6. Про внесення змін до Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» : Закон України від 22.12.2006, № 530-V. URL: <http://www.apteka.ua/article/111134>.
7. Мариненко В. Той, що призводить до одурманювання. *Право*. 1999. № 123. 6 липня.
8. Петренко О.І. Суб'єкт спонукання неповнолітніх до застосування допінгу. *Актуальні проблеми держави та права*. 2004. № 22. С. 876-879.
9. Музика А.А. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія / А.А. Музика, О.П. Горох. Хмельницький : Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2010. 256 с.

*Пайда Ю. Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри
економіко-гуманітарних дисциплін та права
Кам'янець-Подільського податкового інституту*